

Kalem Sûresinin Beşinci Âyeti Bağlamında Hz. Peygamber ve Yüce Ahlâk

- *The Prophet and the Great Morality in the Context of the Fifth Verse of the Surah al-Qalam* -

İsmail KARAGÖZ*

Atf/Citation: Karagöz, İsmail. "Kalem Sûresinin Beşinci Âyeti Bağlamında Hz. Peygamber ve Yüce Ahlâk [*The Prophet and the Great Morality in the Context of the Fifth Verse of the Surah al-Qalam*]". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [*Journal of Düzce University Faculty of Theology*] 5/1 (Bahar 2021): 8-24.

Öz

İnsanın yaratılış gayesi Allah'a kulluk etmektir. Yüce Allah, insanlara bu görevlerinde rehberlik yapmaları için peygamberler göndermiş ve onlara kitaplar vermiştir. Son olarak bütün insanlara Hz. Muhammed'i (s.a.s) peygamber olarak göndermiş, kendisine bütün insanlara rehber olması için Kur'an-ı Kerim'i vermiştir. Hz. Peygamber, Kur'an'ı insanlara tebliğ etmiş, hükümlerini beyan etmiş, emir ve yasaklarına, ilke ve hükümlerine bizzat uyararak insanlara örneklik etmiş, böylece "yaşayan Kur'an" olmuştur. Yüce Allah, Hz. Peygamber'in ahlâkına "yüce ahlâk" demektedir. Yüce ahlâk, Hz. Peygamber'in Kur'an ile edeplenmesi ve "Kur'an ahlâkına" bürünmesidir. Hz. Peygamber, güzel ahlâka çok önem ve değer vermiş, "Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim", "Allah'ım! Yaratılışımı güzel yaptığın gibi ahlâkı mı da güzel yap!" diye dua edip yüce Allah'tan güzel ahlâk isterken, "Sizin bana en sevimli olanınız ve kıyamet gününde bana en yakın olanınız ahlâkı en güzel olanınızdır." "Sizin en hayırlınız ahlâkı en güzel olanınızdır." "Kıyamet gününde müminin mizanında güzel ahlâktan daha ağır hiçbir şey yoktur." sözleri ile Müslümanları güzel ahlâklı olmaya çağırmış, müminlerin güzel ahlâklı olmalarının imanlarının gereği olduğunu bildirmiştir. Bu itibarla her Müslümanın güzel ahlâk sahibi olması gerekir. Namaz ve oruç gibi ibadetlerin amacı da müminlerin güzel ahlâk sahibi olmalarını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Allah, Peygamber, İnsan, Kur'an, Ahlâk.

Abstract

The purpose of human creation is to serve Allah. Almighty Allah sent prophets and gave books to the prophets to guide people in these tasks. Finally, He sent Muhammad (pbuh) to all people as a prophet and gave him the Quran to guide them. The Prophet conveyed the Quran to people, declared his provisions, followed his orders and prohibitions, principles and decrees, and set an example for people, thus became the "living Quran". Allah the Almighty calls the morality of the Prophet "great morality". Great morality is the Prophet's morality that being admired by the Quran and adopting the "morality of the Quran". The Prophet gave great importance and value to good morals and asked from Allah "I was sent only to complete good morals", "My God! Make my morality good as you make my creation good", "You are the most lovable to me, and the one closest to me on the Day of Judgment is the one whose morality is the most beautiful." "The best of you is the one whose morality is the best." "There is nothing heavier than good morality in the balance of a believer on the Day of Judgment." He called on Muslims to have high ethics and stated that believers had to have high ethics as a requirement of their faith. In this respect, every Muslim should have good morals. The purpose of prayers, such as prayers and fasting, is to ensure that believers have good morals.

Keywords: Tafsir, Allah, Prophet, Human, Qur'an, Morality.

* Prof. Dr., Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi [Professor, Düzce University, Faculty of Theology, Department of Tafsir], ismailkaragoz@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3105-3554.

Giriş

Kalem sûresinin üçüncü âyetinde Hz. Peygamber'in "yüce bir ahlâk" üzere olduğu bildirilmektedir. Makalede ayet, hadis ve geçmiş birikimden faydalanarak yüce ahlâk ile maksadın ne olduğu belirlenmeye çalışılacaktır. Amacımız ilahî övgüye mazhar olan Hz. Peygamber'in (s.a.s) ahlâkını öğrenmek ve onun ahlâkına sahip olabilmektedir.

İnsan, Allah'ın yeryüzündeki en değerli, en şerefli ve en üstün yaratığıdır.¹ Yüce Allah, insanı en güzel biçimde yaratmış,² ona ruhundan üflemiş,³ onu akıl, irade, duygu ve birçok yetenekle donatmıştır.⁴ Yerde ve göklerde bulunan bütün varlıkları onun hizmetine sunmuş,⁵ ona görülen ve görülmeyen sayısız nimetler vermiştir.⁶ Buna mukabil yüce Allah insanı boş yere yaratmamış ve onu başıboş da bırakmamıştır: "Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"⁷ "İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı zannediyor" anlamındaki âyetler, bu gerçeği ifade etmektedir.

Yüce Allah, insanı iman, ibadet ve ahlâk ile yükümlü tutmuştur. Her insanın bir yaratılış gayesi vardır. Bu gaye, "Allah'a ibadet etmektir. *"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"*⁸ anlamındaki âyet, bu gerçeğin ifadesidir.

İnsanın yeme ve içme gibi inanmaya, ibadet etmeye ve ahlakî ilkelere de ihtiyacı vardır. Çünkü insan, din duygusu ile yüklü olarak yaratılmıştır.⁹ Yüce Allah, din konusunda rehberlik etmesi için toplumlara peygamberler göndermiştir. İlk insan Âdem (a.s.), aynı zamanda ilk peygamberdir. Yüce Allah, Âdem'e (a.s.) on sayfalık bir "kitap" vermiştir.¹⁰ Hz. Âdem'den itibaren her topluma bir peygamber göndermiş,¹¹ peygamberlere de açık âyetler/mucizeler, sayfalar ve aydınlatıcı kitaplar vermiştir.¹² Son peygamber Hz. Muhammed'dir (s.a.s.). Son kitap da ona verilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s.) bütün insanlığın peygamberidir. O, Kur'an'ı ve hak din İslam'ı insanlara tebliğ etmiştir. İnsanın

¹ el-İsrâ 17/70.

² et-Tîn 95/4.

³ el-Hicr 15/29.

⁴ el-Mülk 67/ 23; eş-Şems 91/9.

⁵ Bk. İbrahim 14/32, 33; en-Nahl 16/12, 14; el-Hac 22/65; el-Câsiye 45/12, 13.

⁶ Lokmân 31/20.

⁷ el-Mü'minûn 23/115.

⁸ ez-Zâriyât 51/56.

⁹ er-Rûm, 30/30.

¹⁰ İbn Hibbân, *el-İhsan fî tertîb-i Sahîhi İbn Hibbân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1998), 2/76, no: 361; Ebu Nu'aym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-evliyai ve tabakatü'l-evliya*, (Mısır: y.y., 1974), 1/166.

¹¹ el-Fâtır 35/24.

¹² el-Fâtır 35/25.

nefsanî ve şeytanî, insanî ve şehvanî duygularını kontrol altında tutabilmesi için kitap, peygamber ve aklın rehberliğine ihtiyacı vardır.¹³

Yüce Allah, insana, gerçekleri görebilecek göz, duyabilecek kulak, anlayabilecek kalp vermiş,¹⁴ iyiyi kötüden ayırabilecek yetenek, akıl ve fikir vermiştir:

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيْنَاهَا ۚ فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا *“Nefse ve onu şekillendirene, ona fücürünü ve takvasını ilham edene yemin olsun”*¹⁵ âyeti bunu ifade etmektedir. Âyette geçen “ilham”, bir manayı insanın gönlüne ilkâ ve telkin etmektir. Sözlükte haktan dönmek, hak yoldan sapmak, yalan söylemek, zina etmek, itaatsizlik ve isyana düşmek, suyu akıtmak, kanal vesaireyi yarmak anlamlarına gelen “fücur”, şirk, inkâr, nifak, içki, kumar ve hile gibi her türlü şer ve günah olan inanç, söz, fiil ve davranışlara denir. Sözlükte bir tehlikeye karşı korunmak ve sakınmak anlamına gelen “takva” ise, Allah’ın koruması altına girmek, O’na karşı gelmekten sakınmak, emir ve yasaklarına riayet etmektir. Bu kelime, iman ve itaat, hayır ve hasenat gibi her türlü güzel ameli ifade eder.¹⁶

Bu âyete göre insan hem hayrı hem de şerri işleyebilme yeteneğine sahiptir. İnsanın diğer canlılardan ayrılan özelliği de budur. İnsan, bu yeteneğini iyiye veya kötüye kullanabilir. Hak veya batıl yola gidebilir. Peygamber veya şeytanın yoluna uyabilir. Yaptığı tercihe göre mükâfat veya cezayı hak eder.

Aklını ve fikrini, gözlerini, kulaklarını ve kalbini kullanıp “takva” yoluna giren doğru yolu bulur, huzura erer. Nefsine uyup “fücûra” dalan Hak’tan sapar ve ziyana uğrar. “Nefsini fücûrdan yani şirk, inkâr, nifak ve isyandan temizleyen kurtuluşa ermiştir. Nefsini kirletip örten ise ziyana uğramıştır”¹⁷ âyeti bunun delilidir. Şu âyette de nefsinin kötü arzularını ilah yerine koyan kimse kınanmaktadır: “Kendi nefsinin kötü arzusunu kendisine ilah edinen kimseyi gördün mü? Bu kimseyi sen mi doğru yola getirmekle yükümlü olacaksın? Yoksa sen şüphesiz müşriklerin çoğunun söz dinleyeceklerini ve davetine icabet edeceklerini veya akıllarını kullanacaklarını mı zannediyorsun? Zannetme, söz dinlemezler, akıllarını da kullanmazlar, aksine onlar, ancak yeme, içme ve ahireti düşünmeme bakımından hayvanlar gibidirler, hatta onlar, gittikleri yol bakımından daha da şaşkıncıdır.”¹⁸

¹³ Bk. el-Mülk 67/10.

¹⁴ en-Nahl 16/78.

¹⁵ eş-Şems 91/7-8.

¹⁶ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerriyya, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lüğa*. (Kahire: y.y., 1948), 6/131 vd., 6/131; Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, thk. M.S. Keylânî, (Mısır: y.y.,1961) 530-531.

¹⁷ eş-Şems 91/9-10.

¹⁸ el-Furkan 25/43-44.

Yüce Allah hayra veya şerre, hakka veya batıla yönelebilmek yeteneğine sahip kıldığı insanı; aklını, fikrini, gözünü, kulağını, elini, dilini ve kalbini hayırda ve hakta kullanmakla sorumlu tutmuştur. Bu sorumluluğunun tezahürü olarak insan; yaratanını tanıyıp O'na kulluk etmek, peygamberine uyup onu örnek almak durumundadır. Aksi halde nefsine uymuş ve ziyana uğramış olur.

İnsan neye karşı sorumludur? Yaratanına, O'na kulluk etmeye ve Peygamberine uymaya, O'nu örnek edinmeye karşı sorumludur. Bu sorumluluğunu yerine getirmeyenler nefsine uymuş ve ziyana uğramış insanlardır.

1. Kavramsal Çerçeve

"Ahlâk" kelimesi, Arapça "hulk" kelimesinin çoğuludur. "Hulk" kelimesi sözlükte din, tabiat, huy, karakter, seciye, hal ve hareket anlamlarına gelir. İnsanın biyolojik yapısı için "halk", manevî yapısı için "hulk" kelimesi kullanılır.¹⁹ "Ahlâk", "mahlûk" ve "hâlik" isimleri ile aynı kökten türeyen kelimelerdir.

Ahlâk kavramı, iyi ve kötü söz, eylem, huy, tutum ve davranışları ifade etmek üzere kullanılır. "Edep", "terbiye", "birr", "takva", "sıdk", "istikamet", "amel-i sâlih", "hayr", "maruf" ve "ihsan" kelimeleri eş anlamda; "ayıp", "fuhş", "münker", "zulüm", "bağy", "seyyie", "israf", "fısk", "fücur", "nifak", "fesat", "günah" ve "yasak" kavramları ise zıt anlamda "ahlâk" kavramının mana alanını oluşturur. Dolayısıyla ahlâk iyi ve kötü olmak üzere iki kısma ayrılır. "Ahlâk", insandaki iyi ve kötü huyları, fazîlet ve rezîletleri ifade eder.²⁰

1.1. İyi Ahlâk ve Kötü Ahlâk

İyi ahlâk; Kur'ân'a, Sünnet'e ve akl-ı selîme uygun olan söz, eylem, tutum ve davranışlardır. Hadis ve fıkıh âlimi tebeu't-tâbiîn'in ileri gelenlerinden Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797) iyi ahlâkı şöyle tanımlamıştır: "Güzel ahlâk; güler yüzlü olmak, insanlara çok iyilikte bulunmak, onlara eza ve sıkıntı veren şeyleri yok etmektir."²¹

Kötü ahlâk; Kur'ân'a, Sünnet'e ve akl-ı selîme uygun olmayan söz, eylem, tutum ve davranışlardır.

İslam ahlâkının kaynağı Kur'ân ve Sünnet'tir. "Ahlâk" kelimesi Kur'ân'da iki âyette geçmektedir. Birinci âyet Âd kavmi ile ilgilidir. Hz. Hûd'un iman ve İslam'a daveti ve öğüt vermesi üzerine, "Kavminin ileri gelenleri şöyle dediler: *Ey Hûd! Sen bize öğüt verdin veya öğüt verenlerden*

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: y.y. 1956), "h-l-k maddesi", 10/86,

²⁰ İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lüğa*. 6/130; Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, 530-531.

²¹ هُوَ بَسِطُ الْوَجْهِ وَ بَدَلُ الْمَعْرُوفِ وَ كَيْفَ الْأَدَى Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1975), "Birr" 4/363.

olmadın, fark etmez, bizim için aynıdır, biz sana itibar etmeyiz. Senin bizi korkuttuğun, bu azap ancak öncekilerin uydurdukları bir şeydir, biz azaba uğratılacak da değiliz.”²² Bu ayette حُلُقٌ, “ahlâk” kelimesinin çoğulu olup “âdetler, uydurulan şeyler, yalanlar ve hurafeler” demektir. Sahabeden müfessir Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), bu kelimeye “din” anlamını vermiştir. Kelimeyi kıraat, hadis, fıkıh ve tefsir âlimi İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve kıraat âlimi Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) حُلُقٌ şeklinde okumuştur. Bu okunuşa göre kelime “uydurma ve yalan şeyler” anlamına gelir.²³ Anlaşılan o ki bu âyette “ahlâk” kavramı ile Hz. Peygamber’in insanları davet ettiği, iman, ibadet, itaat ve takva gibi dinî erdemler ifade edilmiş olmaktadır.

Ahlâk ile ilgili ikinci ayet Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.) ile ilgilidir: وَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ “Ey Peygamberim! Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin.”²⁴

Dördüncü halife Ali b. Ebî Talib (ö. 40/661), âyetteki “yüce ahlâk”ı “Kur’ân edebi,”²⁵ sahabeden Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) ve tabiîn âlimlerinden Mücâhid b. Cebir (ö. 103/721) ise “büyük din” olarak açıklamıştır.²⁶ Hadis, fıkıh ve tefsir âlimi Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), âyetteki “ahlâk” kelimesini “edep” olarak anlamlandırmış ve “Bu, Kur’ân edebidir, Allah, Peygamberini Kur’ân ile tedip etmiştir. Yüce ahlâktan maksat, İslam dinidir” demiştir.²⁷ Tanımlardan anlaşılan o ki “yüce ahlâk” ile maksat; Kur’ân’a uygun söz, eylem ve davranışlardır. Hz. Peygamber (s.a.s), Kur’ân’ın emir ve yasaklarına uygun bir hayat sürmüştür, Rabbine, kendisine, aile fertlerine, yakınlarına ve insanlara olan görevlerinde, davranışlarında ve sosyal ilişkilerinde Kur’ân’a uygun bir hayat yaşamıştır. Dolayısıyla onun ahlâkı Kur’ân ahlâkı olmuştur.

2. Hz. Peygamber ve Kur’ân Ahlâkı

Peygamberimizin güzide eşi Hz. Aişe’ye (ö. 58/678) Hz. Peygamber’in ahlâkının sorulması üzerine, “Resûlullah’ın ahlâkı Kur’ân ahlâkı idi” demiş²⁸ ve وَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ “Ey Peygamberim! Şüphesiz sen yüce bir ahlak üzeresin.” âyetini okumuş²⁹ ve “Hiçbir kimse Allah’ın elçisinden daha

²² eş-Şu’arâ 26/136-139.

²³ Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmî’l-Kur’ân* (Beirut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabiyyi, 1935), 13/125-126.

²⁴ el-Kalem 68/4.

²⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, 18/227.

²⁶ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Beirut: b.y. 1988), 14/29/18.

²⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 14/29/18.

²⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 14/29/18; Müslim, *el-Câmiu’s-sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî (Beirut: Dâru İhyâü’l-küttibi’l-Arabiyyi, 1981), “Salât”, 139.

²⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 14/29/19; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 1/139, 512.

güzel ahlâklı değildi. Sahabeden ve ev halkından herhangi biri onu çağırdığı zaman o 'buyur' demiş olmasın. Bu güzel ahlâkı sebebiyle Allah ona, 'Ey Peygamberim! Sen yüce bir ahlak üzeresin' buyurdu" demiştir.³⁰ Diğer eşi Safiye bint Huyey (ö. 50/670) ise Peygamberimiz'in ahlâkını, "Ben "Resûlullah'tan daha iyi ahlâklı bir kimse görmedim" sözleriyle ifade etmiştir.³¹

Hz. Peygamber (s.a.s.), en güzel ahlâka sahip idi.³² Onun tebliğ ettiği hak din kemale erdiği gibi³³ güzel ahlâk da onunla kemale ermiştir.³⁴ Ahlâka çok önem veren Hz. Peygamber (s.a.s.), "Allah'ım! Yaratılışımı güzel yaptığın gibi ahlâkı mı da güzel yap."³⁵ "Allah'ım! Beni amellerin en iyisine ve ahlâkın en iyisine ilet. Amel ve ahlâkın en iyisine ancak sen iletebilirsin. Amellerin kötüsünden ve ahlâkın kötüsünden beni koru. Amel ve ahlâkın kötüsünden ancak sen koruyabilirsin."³⁶ "Allah'ım! Ayrılıktan, ikiyüzlülükten ve ahlâkın kötüsünden sana sığınırım."³⁷ diye dua etmiştir. Kendisi yüce Allah'tan güzel ahlâk isterken, Müslümanları da ahlâklı olmaya çağırmış ve "Sizin bana en sevimli olanınız ve kıyamet gününde bana en yakın olanınız ahlâkı en güzel olanınızdır."³⁸ "Sizin en hayırlınız ahlâkı en güzel olanınızdır."³⁹ "Kıyamet gününde müminin mizanında güzel ahlâktan daha ağır hiçbir şey yoktur."⁴⁰ "Güzel ahlâka sarıl, çünkü insanların ahlâk bakımından en iyi olanları dindarlığı en iyi olanlarıdır."⁴¹ "İnsanın keremi, değeri, üstünlüğü dini ve dindarlığıdır, hasebi güzel ahlâkıdır, mürüvveti aklıdır"⁴² buyurmuştur. Güzel ahlâkı müminlerin hayatına hâkim kılmak için, güzel ahlâk sahiplerini övmüş, "Yüce Allah'a kulların en sevimli olanı

³⁰ مَا كَانَ أَحَدٌ أَحْسَنَ خُلُقًا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ مَا دَعَاهُ أَحَدٌ مِنَ الصَّحَابَةِ وَ لَا مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ إِلَّا قَالَ لَبَّيْكَ وَ لَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ وَ إِنَّكَ لَعَلَى خَلْقٍ عَظِيمٍ Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/227.

³¹ مَا رَأَيْتُ قَطُّ أَحْسَنَ خُلُقًا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Bk. Ahmed b. Ali Ebu Ya'lâ, *el-Müsned* (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn Li't-Türâs, 1984), (No: 7120), 13/31; Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415), (No: 6578), 6/344.

³² Buhârî, "Edeb", 112; Müslim, "Mesâcid", 267; "Fedâil", 55; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 3/270; Ebu Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Edeb", 1; Tirmizî, "Birr", 69.

³³ el-Mâide 5/3.

³⁴ "Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim." Bk. Ahmed. *el-Müsned*, 3/75, Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Huluk", 8.

³⁵ اللَّهُمَّ كَمَا أَحْسَنْتَ خَلْقِي فَأَحْسِنْ خَلْقِي Bk. Ahmed, *el-Müsned*, 1/403, 6/68, 155.

³⁶ اللَّهُمَّ اهْدِنِي لِأَحْسَنِ الْأَعْمَالِ وَ أَحْسَنِ الْأَخْلَاقِ لَا يَهْدِي لِأَحْسَنِهَا إِلَّا أَنْتَ وَ قَبِي سَيِّئِ الْأَعْمَالِ وَ سَيِّئِ الْأَخْلَاقِ لَا يَقِي سَيِّئَهَا إِلَّا أَنْتَ en-Nesâi, *es-Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "İftitah", 16, 2/129.

³⁷ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَ التَّقَاتِ وَ التَّقَاتِ وَ سُوءِ الْأَخْلَاقِ Tirmizî, "De'avât" 126; Nesâi, "İstiâze", 21.

³⁸ أَنْ مِنْ أَحَبِّكُمْ إِلَيَّ وَ أَفْرَبِّكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنَكُمْ خُلُقًا Tirmizî, "Birr", 71, 4/370.

³⁹ مِنْ أَحَبِّكُمْ إِلَيَّ مِنْ أَحَبِّكُمْ خُلُقًا Buhârî, "Edeb", 38, 7/81; Müslim, "Fedâil", 68; Tirmizî, "Birr", 47, "İman", 6; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 14.

⁴⁰ مَا شَيْءٌ أَثْقَلُ فِي مِيزَانِ الْمُؤْمِنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ خُلُقٍ حَسَنٍ Tirmizî, "Birr", 62, 4/362; Ahmed, *el-Müsned*, 2/442, 446.

⁴¹ عَلَيْكَ بِحُسْنِ الْخُلُقِ فَإِنَّ أَحْسَنَ النَّاسِ خُلُقًا أَحْسَنُهُمْ دِينًا Ahmed, *el-Müsned*, 5/89.

⁴² كَرُمُ الْمَرْءِ دِينُهُ وَ حَسْبُهُ حُسْنُ خُلُقِهِ وَ مُرُوَّتُهُ عَقْلُهُ Ahmed, *el-Müsned*, 2/365.

kimlerdir?” diye sorulan bir soruya “Ahlâken en güzel olanlardır.”⁴³ ve “Ey Allah’ın Elçisi! İnsana verilen şeylerin en hayırlısı hangisidir?” diye sorulan bir soruya “güzel ahlâktır.”⁴⁴ cevabını vermiş ve “En hayırlınız ahlâkı en güzel olanınızdır.”⁴⁵ buyurarak güzel ahlâk sahibi olmayı teşvik etmiştir.

3. Ahlâk - İman İlişkisi

Hz. Peygamber’in (s.a.s) hadislerine baktığımız zaman “ahlâk” kavramının, imanın gereği olarak müminin söz ve eylem şeklinde yansıttığı davranışları ifade ettiğini görüyoruz. Şu hadisler bu hususu açık seçik beyan etmektedir: “Müminlerin iman bakımından en mükemmel olanları ahlâkı en güzel olanlarıdır.”⁴⁶ “İnsanların Müslümanlık bakımından en iyi olanları ahlâkı en güzel olanlarıdır.”⁴⁷ “İman yetmiş veya altmış kusur şubedir, en üst mertebesi ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ demek, en alt mertebesi insanlara zarar veren şeyleri yoldan kaldırmaktır, utanmak da imandan bir şubedir.”⁴⁸

Hadislerde kişideki iman ve teslimiyetin mükemmelliği, ahlâkının mükemmel olmasıyla değerlendirilmiştir. Kişi, ahlakî kurallara ne kadar çok riayet ederse imanı o kadar kuvvetli, ne kadar ahlâkî zafiyeti olursa o kadar iman zafiyeti olur. Bir sahabî Hz. Peygamber’e (a.s.); مَا الْإِسْلَامُ “İslam nedir?” diye sorar. Hz. Peygamber (s.a.s), قَالَ طِيبُ الْكَلَامِ وَ إِطْعَامُ الطَّعَامِ “Güzel söz söylemek ve yemek yedirmektir.” cevabını verir. Sahabî, قُلْتُ مَا الْإِيمَانُ “İman nedir?” diye sorar, Hz. Peygamber (s.a.s), قَالَ قُلْتُ أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ “Hangi İslam/Müslüman daha faziletlidir?” diye sorar. Hz. Peygamber (s.a.s), قَالَ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَ يَدِهِ “Elinden ve dilinden Müslümanların zarar görmediği kimse” cevabını verir.⁴⁹ Sahabî, قُلْتُ أَيُّ الْإِيمَانِ

⁴³ İbn Hibbân, *el-İhsan fî tertîb-i Sahîh-i İbn Hibban*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1988), (No: 486), 2/236.

⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek ale’s-Şahîhayn* (Beyrut: Matbaatü’l-İslâmiyye, ts.), (No: 416), 1/121.

⁴⁵ Ebu Dâvûd, “Edeb”, (No: 4798), 8.

⁴⁶ Ebu Dâvûd, “Sünnet”, (No: 4682), 15, 5/60; Ahmed, *el-Müsned*, 2/250, 472, 5/47, 99; Buhârî, “Edeb”, 112; Tirmizî, “Rada”, 11, “İman”, 6; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Zühhd”, 31.

⁴⁷ Ahmed, *el-Müsned*, 34/22, (No: 20831).

⁴⁸ Müslim, *el-İmân* بَضْعٌ وَ سَبْعُونَ أَوْ بَضْعٌ وَ سِتُونَ شُعْبَةً فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ لَيْلَةَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَدْنَاهَا إِطَاعَةُ الْأَدَى عَنِ الطَّرِيقِ وَ الْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ “İman”, 58, (1, 63).

⁴⁹ Buhârî, “İman”, 5, (1, 9).

قَالَ "İman'ın gerektirdiği hangi davranış daha faziletlidir?" diye sorar, Hz. Peygamber (s.a.s), أَفْضَلُ "Güzel ahlâktır." diye cevap vermiştir.⁵⁰ Bu hadislerde Peygamberimiz (s.a.s.) iman, amel ve ahlâkı birbiri ile irtibatlandırmıştır. Mümin ve Müslüman olmak ibadet etmeyi, güzel ahlâk sahibi olmayı, kötülükleri terk etmeyi ve insanlara saygılı olmayı gerektirmektedir. Yoksa iman kuru bir felsefi inançtan ibaret değildir. İman ve İslam bir aksiyondur, sosyal ilişkileri ahlâkî kurallar çerçevesinde devam ettirmektedir.

4. Ahlâk - Amel İlişkisi

İnsanın yaratılış gayesi, Allah'a ibadet etmektir.⁵¹ İnsan bu görevini iki şekilde yerine getirir: Birincisi, kulluk görevlerini namaz, oruç, zekât ve hac gibi belirli bir zamanda, belirli bir mekânda ve belirli kurallara uyarak yapar. Bu tür ibadetlere *formel ibadetler* diyebiliriz. İkincisi, kulluk görevlerini Allah'ı zikretmek, ana babaya iyilik etmek, şahitliği, tartı ve ölçüyü dosdoğru yapmak gibi emirlere uymak; alkollü içkiler içmek, uyuşturucular kullanmak, kumar oynamak, hırsızlık yapmak ve cana kıymak gibi yasaklardan sakınmak suretiyle herhangi bir zaman, mekân ve şekille kayıtlı olmaksızın yerine getirir. Bu tür ibadetlere de *informel ibadetler* diyebiliriz. *Formel ibadetlerin* temel amaçlarından biri, *informel ibadetlerin* insan hayatında uygulanır hale gelmesini sağlamaktır. Sözgelimi formel ibadetlerden biri olan namaz ve oruç ibadetinin Allah rızasını kazanmanın yanında temel amaçlarından biri, kişinin nefsinin terbiye etmesi, söz, eylem ve davranışlarına çeki düzen vermesidir. Bu husus hem Kur'an'da hem de Peygamberimiz'in hadislerinde açıkça zikredilmektedir. Kur'an'da günde beş vakit kılınan namazın insanı hayasızlık ve haramlardan alıkoyduğu açıkça bildirilmektedir: "Ey Muhammed! Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, namaz insanı fuhuştan yani her türlü çirkin, söz, fiil ve davranışlardan ve münkerden yani haramlardan, dinin ve akl-ı selimin çirkin gördüğü işlerden men eder, alıkoyar. Allah'ı anmak ise en büyük erdemdir. Allah yaptıklarınızı biliyor."⁵² Orucun farz olduğu bildirilen ayette şöyle buyrulmaktadır: "Ey müminler! Kötülüklerden ve haramlardan korunmanız için oruç tutmak, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı."⁵³ Hz. Peygamber (s.a.s.), "Oruç kalkandır, biriniz oruçlu iken çirkin, kötü ve kaba söz söylemesin, bağırıp çağırmasın, kavga etmesin, birisi kendisine söver ya da sataşırsa ona 'ben oruçluyum.' desin."⁵⁴ buyurmuştur. Çünkü oruç, şehveti kıran bir özelliğe sahiptir.⁵⁵ Hadis-i

⁵⁰ Ahmed, *el-Müsned*, 4/385; bk. Buhârî, "İman", 5, (1, 9).

⁵¹ ez-Zâriyât 51/56.

⁵² el-Ankebût 29/45.

⁵³ el-Bakara 2/183.

⁵⁴ وَالصِّيَامُ جَنَّةٌ فَإِذَا كَانَ يَوْمٌ صَوْمٌ أَحَدِكُمْ فَلَا يَرْفُثْ وَلَا يَسْخَبْ فَإِنْ سَاءَ أَحَدٌ أَوْ قَاتَلَهُ فَلْيُفِئِ إِلَى صَائِمٍ Müslim, "Sıyâm", 163, (1, 807); Buhârî, "Savm", 9.

şerif, oruç ibadetinin gayesinin insanın edep ve ahlâkını güzelleştirmek olduğunu açıkça ifade etmektedir. Eğer oruç, insanı kötü söz, eylem ve davranışlardan uzaklaştırmıyor, edep ve ahlâkını güzelleştirmiyorsa amacına ulaşamamış demektir, böyle bir oruçtan istenilen sevap da elde edilemez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), “Kim yalan sözü ve yalan ile iş yapmayı bırakmazsa Allah’ın onun yemesini ve içmesini terk etmesine ihtiyacı yoktur.”⁵⁶ ve “Nice oruç tutanlar vardır ki onların oruçtan nasipleri sadece aç ve susuz kalmalarıdır. Nice geceleri namaz kılanlar vardır ki onların namazdan nasipleri sadece uykusuz kalmaktır.”⁵⁷ buyurmuştur. Orucun kötülük ve haramlardan korunmak için farz kılındığının bildirilmesi ibadetin insanın kişisel ve sosyal hayatındaki yerini ve etkisini bildirmeye yöneliktir. Dolayısıyla namaz kılan ve oruç tutan insan; yalan, yalancı şahitlik, gıybet, iftira, hile, aldatma, kötü söz ve benzeri davranışlardan uzak, iş ve işlemlerinde, söz ve sözleşmelerinde, alım ve satımlarında dürüst ve dosdoğru olmak zorundadır. Gerçek anlamda tutulan oruç ve kılınan namaz hem kötü söz ve davranışlara, hem de cehennem ateşine karşı perde olur, kişiyi fuhuş ve edep dışı davranışlardan alıkoyar. Buna göre, iman edip sâlih ameller işleyen, İslam’ın emir ve yasaklarına, helâl ve haramlarına, öğüt ve tavsiyelerine uyan, insanlarla iyi ilişkiler içerisinde olan, onlara kötülük etmekten sakınan kimse “güzel ahlâklı”, aksi davranan kimse ise “kötü ahlâklı” demektir. Sahabeden Muaz b. Cebel (ö. 17/638), bir yolculuğa çıkmak istemiş ve Hz. Peygamber’e (s.a.s) gelip öğüt istemiş ve *يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَوْصِنِي* “Ey Allah’ın Peygamberi! Bana öğüt ver.” demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.), *قَالَ أَعْبُدِ اللَّهَ لَا تُشْرِكْ بِهِ شَيْئًا* “Allah’a ibadet et, hiçbir şeyi O’na ortak koşma.” buyurmuştur Muaz tekrar, *يَا نَبِيَّ اللَّهِ زِدْنِي* “Ey Allah’ın Peygamberi! Biraz daha öğüt ver.” demiş, Hz. Peygamber (s.a.s.), *قَالَ إِذَا آسَأْتَ فَأَحْسِنِ* “Kötü davranışta bulunduğun zaman peşinden hemen onu telâfi edecek iyi bir davranışta bulun.” buyurmuştur. Muaz tekrar, *يَا نَبِيَّ اللَّهِ زِدْنِي* “Ey Allah’ın Peygamberi! Biraz daha öğüt ver.” demiş, Hz. Peygamber (s.a.s.), *قَالَ اسْتَقِمَّ وَلِيُحْسِنِ خُلُقَكَ* “Dosdoğru ol ve ahlâkın da güzel olsun.” buyurmuştur.⁵⁸ Güzel ahlâk sahibi olabilmek için insanın iman etmesi,⁵⁹ özünde, sözünde, eylemlerinde, iş ve işlemlerinde dosdoğru olması gerekir.⁶⁰ Şu âyetler güzel ahlâka yönelik

⁵⁵ Buhârî, “Savm”, 11, (1, 229).

⁵⁶ Buhârî, “Savm”, 9, (1, 228); Ebû Dâvûd, “Savm”, 25, (1, 767); Tirmizî, “Savm”, 16, (3, 87); İbn Mâce, “Savm”, 21, (1, 539).

⁵⁷ İbn Mâce, “Savm”, 21, (1, 539).

⁵⁸ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/283, (No: 524).

⁵⁹ Bk. Müslim, “İman”, 62, (1, 65).

⁶⁰ Hûd 11/112; el-Fussilet 41/30-32.

ilahî emirleri içermektedir: “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin.”⁶¹ “Yalan sözden kaçının.”⁶² “Tartıyı adaletle tam yapın, teraziyi eksik tutmayın.”⁶³ “Allah için adaletle şahitlik edenlerden olun.”⁶⁴ “Şahitliği gizlemeyin.”⁶⁵ “Yaptığınız sözleşmeleri yerine getirin.”⁶⁶ “Allah’a verdiğiniz sözü tutun.”⁶⁷ “Konuştuğunuz zaman yakınınız da olsa adil olun, doğruyu konuşun.”⁶⁸ “Zinaya yaklaşmayın.”⁶⁹ “Her türlü çirkinliğe, bunun açığına ve gizlisine yaklaşmayın.”⁷⁰ “Allah’ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın.”⁷¹ “Sakın zalimlere meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur.”⁷² “Zannın çoğundan sakının.”⁷³ “Birbirinizin gizli hallerini ve kusurlarını araştırmayın, birbirinizin giybetini yapmayın.”⁷⁴ “İsraf etmeyin.”⁷⁵ “Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin.”⁷⁶ “Sakın anne-babana öf bile deme, onları azarlama, onlara tatlı ve güzel söz söyle.”⁷⁷ *Servetini* saçıp savurma.”⁷⁸ “Cimri olma.”⁷⁹ “Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme!”⁸⁰

Hız, Peygamber’in (s.a.s) şu hadisleri güzel ahlâkın uygulanacağı alanların bir kısmını ifade etmektedir: “Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse komşusuna eziyet etmesin, zarar vermesin.”⁸¹ “Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse, misafirine ikram etsin.”⁸² “Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse ya doğru ve faydalı söz söylesin ya da sussun.”⁸³ “Birbirinize kin tutmayın, haset etmeyin ve sırt çevirmeyin.”⁸⁴ “Mümin kardeşinle münakaşa etme, onun hoşuna gitmeyecek şakalar yapma

⁶¹ el-Ahzâb 33/70.

⁶² el-Hac 22/30.

⁶³ er-Rahman 55/9.

⁶⁴ el-Mâide 5/8.

⁶⁵ el-Bakara 2/283.

⁶⁶ el-Mâide 5/1.

⁶⁷ el-En’âm 6/152.

⁶⁸ el-En’âm 6/152.

⁶⁹ el-İsrâ 17/32.

⁷⁰ el-En’âm 6/151.

⁷¹ el-İsrâ 17/33.

⁷² Hûd 11/113.

⁷³ el-Hucûrât 49/12.

⁷⁴ el-Hucûrât 49/12.

⁷⁵ el-A’râf 7/31.

⁷⁶ en-Nisâ 4/29.

⁷⁷ el-İsrâ 17/23.

⁷⁸ el-İsrâ 17/26.

⁷⁹ el-İsrâ 17/29.

⁸⁰ Lokmân 31/18.

⁸¹ Müslim, “İman”, 75, (1, 68). وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يُؤْذِ جَارَهُ

⁸² Müslim, “İman”, 75, (1, 68). وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ

⁸³ Müslim, “İman”, 75, (1, 68). وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ خَيْرًا أَوْ لَيْسَ كُنْتَ

⁸⁴ Müslim, “Birr”, 23, (3, 1983). لَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَحْسَدُوا وَلَا تَدَابَرُوا

ve ona yerine getirmeyeceğin bir vaatte bulunma”⁸⁵ “Mümine lanetçi olmak yakışmaz.”⁸⁶ “Yakınlarıyla ilişkisini koparan cezasını çekmeden cennete giremez.”⁸⁷ “Söz getirip götürerek insanların arasını açanlar cezalarını çekmeden cennete giremezler.”⁸⁸

Allah ve Peygamber’in bu emir, yasak ve tavsiyelerine kulak veren mümin ahlâkî erdeme ulaşmış olur. Aksi yönde hareket eden kimse yani yalan söyleyen, verdiği sözde durmayan, yaptığı sözleşmelere uymayan, yalancı şahitlik yapan, bildiği halde tanıklık yapmayan, ticarî hayatta hile yapan, eksik tartan, müşterisini kandıran, kötü malı iyi diye satan, kalitesiz mal üreten, zina eden, cana kıyan, yetimin malını haksız yere yiyen, insanlara zulmeden, kibirlenen, büyülenen, kendisini beğenen, insanları hakir gören, küçümseyen, kötü zanda bulunan, insanların kusurlarını araştıran, gıybet eden, anne babasına kötü davranan, onları azarlayan, kötü söz söyleyen, onlara bakmayan, israf eden, malını saçıp savuran, haram yerlerde harcayan, cimrilik eden, kaba ve çirkin davranışlarda bulunan, kötü söz söyleyen, kin tutan, haset eden, kumar, hırsızlık, hile ve benzeri yollarla servet edinen, kamu mallarına zarar veren, insanlara lanet eden, yakınlarıyla ilişkiyi kesen, komşusuna eziyet eden ve zarar veren, misafirine iyi davranmayan, imkânı olduğu halde ikram etmeyen, yersiz tartışma ve kavga yapan, kalp kıran, verdiği sözü tutmayan kimse ahlâk dışı davranışta bulunmuş olur.

Sahabeden Nevvâs b. Sem’ân diyor ki: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ عَنِ الْبِرِّ وَالْإِيمَانِ “Resûlullah’a ‘birri/iyilik ve iyi davranışı ve günahı sordum, قَالَ الْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ وَالْإِيمَانُ مَا حَاكَ فِي صَدْرِكَ وَكَرِهْتَ أَنْ يَطَّلَعَ عَلَيْهِ النَّاسُ Hz. Peygamber, “Birr, güzel ahlâktır. Günah ise göğsünü daraltan ve insanların muttalî olmasını istemediğin şeydir.” buyurdu demiştir.⁸⁹ Bu hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) “birr” ile “iyi ahlâkı” eş değerde zikretmiştir. Bakara sûresinin 177. âyetinde hangi söz, eylem ve davranışların “birr” olduğu açıklanmıştır. Bunlar; Allah’a, âhiret gününe, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etmek, malından isteyerek yakınlara, yetimlere, fakirlere, yolda kalmış kimselere yardım etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek, yapılan antlaşmalara uymak, zor durumlarda, hasta olduğunda ve savaşa katıldığında sabırlı olmaktır. Bu nitelikler, aynı zamanda “sâdık” ve “muttakî” müminin özellikleridir.

⁸⁵ Tirmizî, “Birr”, 58, (4/29, 359). وَ لَا تَمَارِحُهُ وَ لَا تَمَارِ أَحَاكَ وَ لَا تَعُدَّهُ مَوْعِدَةً فَتُخْلِفُهُ

⁸⁶ Müslim, “Birr”, 84, (3, 2005). لَا يَنْبَغِي لِصِدِّيقٍ أَنْ يَكُونَ لَعَانًا

⁸⁷ Müslim, “Birr”, 19, (3, 19). لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَاطِعٌ رَحِمٍ

⁸⁸ Müslim, “İman”, 168; Tirmizî, “Birr”, 79, (4, 374). لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ تَمَامًا

⁸⁹ Müslim, “Birr”, 14, (3, 1980).

Yüce Allah Mâide sûresinin ikinci âyetinde müminleri “berr” ve “takvâ” konusunda yardımlaşmaya çağırılmaktadır: “Berr ve takva üzere yardımlaşın.” “Berr”, “sıdk”, “istikamet” ve “takvâ”, İslam’ın bütün emir ve yasaklarını, hüküm ve ilkelerini içeren dört kavramdır. Bir insanın “berr”, “muttakî”, “sâdik” ve “müstakîm” olabilmesi için iman edip Allah ve Peygamber’in emir ve yasaklarına uyması gerekir. İşte bu kimse “ahlâk sahibidir.”

Hz. Peygamber’in (s.a.s) ahlâkının Kur’ân ahlâkı olması ile ilgili yukarıda Hz. Aişe validemizden aktarılan iki rivâyet zikretmiştik. Başka bir rivayette Peygamberimiz’in ahlâkının sorulması üzerine Hz. Aişe validemiz cevap olarak Müminûn sûresinin ilk on âyetini okumuştur.⁹⁰ Müminûn suresinin ilk on âyetinde Firdevs cennetine girecek olan müminlerin özellikleri sıralanmaktadır. Buna göre müminler namazlarını saygı ile kılan, faydasız işlerden ve boş şeylerden yüz çeviren, mallarının zekâtlarını veren, ırzlarını koruyan, emanetlerine riayet eden, verdikleri sözleri tutan ve namazlarını devamlı kılan kimselerdir. Aynı nitelikler Meâric sûresinin 22-35. âyetlerinde “musallî” insanın nitelikleri olarak zikredilmiştir. Bu sûrede ilave olarak şu özellikler yer almaktadır: Din gününü tasdik ederler, Rablerinin azabından korkarlar, şahitliği dosdoğru yaparlar. Şu’arâ sûresinin 36–39. âyetlerinde müminlerin nitelikleri şöyle sıralanmaktadır: Allah’a güvenirlere, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınırlar, öfkelerine hâkim olup kusur işleyenleri bağışlarlar, Allah’ın davetine icabet ederler, namazlarını kılarlar, işlerini aralarında istişare ile yaparlar, mallarından Allah yolunda infak ederler, zulme uğradıkları zaman yardımlaşır. Furkan sûresinin 63-75. âyetlerinde Allah’ın övgüsüne mazhar olan, “Allah’ın kulları” olarak isimlendirilen ve cennete girecekleri bildirilen müminler “ahlâkî niteliklere sahip” kimseler olarak tanıtılmıştır. Bu âyetlere göre müminler; yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürürler, kendilerine laf atan cahillere uymazlar, “selam” deyip geçerler, gecelerini ibadetle geçirirler, “bizi cehennem azabından uzaklaştır.” diye dua ederler, harcadıkları zaman ne israf ederler ne de cimrilik yaparlar, harcamaları bu ikisi arasında dengeli olur, Allah’tan başka ilahlara kulluk etmezler, Allah’ın haram kıldığı cana kıymazlar, zina etmezler, yalancı şahitlik yapmazlar, faydasız ve boş şeyle karşılaştıkları zaman vakar ve hoşgörü ile geçip giderler, kendilerine Rablerinin ayetleri hatırlatıldığı zaman duymamış ve görmemiş gibi hareket etmezler, eş ve çocukları için hayır dua eder ve sabrederler. Bu âyetlerde de iman, ibadet ve ahlâkî görevler iç içe sıralanmaktadır. İman ibadeti, ibadetler ahlâkî davranışları gerektirmektedir. Aslında Allah’ın yapılmasını istediği şeyleri yapmak da, yasakladığı şeylerden kaçınmak da ahlâkî davranışlar da birer

⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/227.

ibadettir. Bu ibadet, ister namaz gibi Allah hakkı ile ilgili olsun, isterse şahitlik yapmak gibi insan hakları ile ilgili olsun fark etmez: *الْإِسْلَامُ حُسْنُ الْخُلُقِ* "İslam'ın tamamı güzel ahlâktır."⁹¹

Kur'ân ve Sünnet'te iman, ibadet ve ahlâk diye bir ayırım yoktur. Bu ayırım, İslam bilginleri tarafından İslam'ın içeriğini anlatmada kolaylık sağlamak amacıyla yapılmıştır. İmanın ibadet, ibadetlerin iman boyutu vardır. İman etmek kalbin ibadeti olduğu gibi uygulama ile ilgili ameli konulara, ibadet ve ahlâk esaslarına inanmak da Allah ve Peygamber'in emridir. Müslüman, bir ayırım yapmadan bütün emirleri gücü nispetinde yapmaya çalışır. Kur'ân'ın tamamı tarandığı zaman görülecektir ki onlarca âyette ahlâki ilkeler değişik bağlamlarda anlatılmaktadır. Bazen peş peşe gelen birden fazla âyet, bazen bir âyet özet olarak ve veciz bir şekilde ahlâki ilkeleri beyan etmektedir. Şu dört âyetten her biri ahlâki bütün kuralları ifade edecek içeriktedir:

"İnsanların kusurlarını bağışla, ma'rufu, iyi ve güzel olan söz, fiil ve davranışları emret ve cahillerden yüz çevir"⁹² âyeti üç cümlede bütün ahlâki güzellikleri ifade etmektedir. Buna göre ilgili ahlâki güzellikler; affedici olmak, hep iyilik peşinde koşmak ve herkesin böyle olmasını istemek, ahlâk dışı davranışta bulunan ve söz dinlemeyen cahillere uymamaktır.

"Şüphesiz Allah, adaleti, ihsanı, salih amelleri en güzel bir şekilde yapmayı, akrabalara yardım etmeyi emrediyor ve her türlü edepsizlik ve çirkinliği, haram ve kötülüğü, azgınlık ve zulmü yasaklıyor. İşte böyle düşünüp tutasınız diye Allah size öğüt veriyor."⁹³ ayetinde üç emir üç yasak ile iyi ve kötü, ahlâki ve gayri ahlâki bütün söz, eylem ve davranışlar özetlenmiştir.

"İyilik, iyi söz ve davranış ile kötülük, kötü söz ve davranış bir değildir. Sen kötülüğü en güzel biçimde sav, bir de bakarsın ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak ve samimi bir dost oluvermiş."⁹⁴ âyeti sosyal ilişkilerde en güzel ahlâki kuralı ve en ideal davranış biçimini bize bildirmektedir. Kötülük etmeyeceksiniz, kötülüğe karşılık vermeyeceksiniz, üstelik kötülüğe karşı iyilik yapacaksınız. Bu ilkeyi, hayatın her alanında uygulayacaksınız. Kötülüğe karşılık verilmesi gerekiyorsa meşru sınırlar içerisinde ancak misli ile karşılık verilmesine izin verilmiş fakat sabredip karşılık vermemenin daha hayırlı olduğu bildirilmiştir: "Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz elbette bu sabredenler için daha hayırlıdır."⁹⁵ "Bir kötülüğün

⁹¹ Muhammed Tahir es-Sıddîkî el-Hindî, *Mecma'u Bihâri'l-Envâr fi Ğarîbi't-Tenzîl ve Latâifi'l-Ahbâr* (Haydarabat: y.y. 1971), 3/17, (No: 522).

⁹² el-A'râf 7/199.

⁹³ en-Nahl 16/90.

⁹⁴ el-Fussilet 41/34.

⁹⁵ en-Nahl 16/126, bk. Yunus 10/27.

karşılığı onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse onun mükâfatı Allah'a aittir. Çünkü Allah zalimleri sevmez."⁹⁶

Suçtu affedebilmek, hem ahlâkî bir davranış, hem de muttakî olmanın gereğidir. "Rabbimizin bağışına, genişliği yer ve gökler arası kadar olan ve muttakiler için hazırlanan cennete koşun. O muttakiler; bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayan, öfkelerine hâkim olan ve insanların kusurlarını bağışlayan kimselerdir. Allah iyi amelleri en güzel biçimde yapan, insanlara iyilik edenleri sever. Yine muttakiler, çirkin bir iş yaptıkları zaman veya kendilerine zulmettikleri zaman hemen Allah'ı hatırlayıp günahlarının bağışlanmasını isteyen kimselerdir. Allah'tan başka günahları kim bağışlayabilir? Onlar, bile bile yaptıkları günahıta ısrar etmeyen kimselerdir. İşte bu kimselerin mükâfatı Rableri tarafından bağışlanma ve içinden ırmaklar akan cennetlerdir. Onlar bu cennetlerde ebedî olarak kalacaklardır. Bilinçli olarak iyi iş yapanların mükâfatı ne güzeldir."⁹⁷ âyeti de kişinin hem Allah'a, hem nefesine, hem de insanlara karşı takınması gereken davranış biçimini veciz bir şekilde bildirmekte hem de iman, takva, infak, tövbe, af, nefse hâkim olma, hatada ısrar etmeme, çalışma, iyi ve yararlı işler yapma gibi güzel erdemlerin hepsi dile getirilmektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisleri de aynı vecizlikte ahlâkî ilkeleri üçer cümle ile özetlemektedir: "Nerede olursan ol Allah'a karşı gelmekten sakın, yaptığın kötülüğün, kötü amelin arkasından hemen bir iyilik, iyi bir amel yap ki bu o kötülüğü yok etsin. İnsanlara iyi ahlak ile muamele et."⁹⁸ "Seninle ilişkiyi kesen kimse ile ilişkini sürdür, seni mahrum edene ver, sana zulmedenin bağışla."⁹⁹ Bu hadisler güzel ahlâkı veciz ve belîğ bir şekilde ifade etmektedir. Allah'a karşı gelmekten sakınan, yaptığı bir kötülüğü hemen telafi eden, bir günahına hemen tövbe eden, insanlara iyi davranan, dargın durmayan, vermeyene veren, zulmedenin affeden insan, iman bakımından kemale ermiş, güzel ahlâkın zirvesine çıkmış demektir.

5. Kişiyi Ahlâkî Davranışa Yönelten Etkenler

Ahlâk kurallarının en kuvvetli yaptırımı, Allah'a ve âhîret hayatına iman, Allah sevgisi ve Allah korkusudur. Millî şairimiz Mehmet Akif Ersoy bu hususu dizelerinde şöyle dile getirmektedir:

Ne irfandır veren ahlâka yükseklik ne vicdandır,
Fazîlet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Çekilmiş farz edilsin yüreklerden havf-i Yezdan'ın
Ne irfanın kalır tesiri katiyen ne vicdanın.

⁹⁶ eş-Şûrâ 42/40.

⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/133-136.

⁹⁸ إتَّقِ اللَّهَ حَيْثُ مَا كُنْتَ وَ اتَّبِعِ السَّبِيَّةَ الْحَسَنَةَ تَمَّحُهَا وَ خَالِقِ النَّاسِ بِحُلُقِي حَسَنٍ Tirmizî, "Birr", 55.

⁹⁹ صِلْ مَنْ قَطَعَكَ وَاعْطِ مَنْ حَرَمَكَ وَاعْفُ عَمَّنْ ظَلَمَكَ Ahmed, el-Müsned, 4/158.

Ahlâk kurallarını bilmek ve öğrenmek, bu kuralları hayata geçirmek için yeterli değildir. Nice insanlar var ki içkinin, kumarın, fuhşun, hırsızlığın, yalanın, sahtekârlığın ve hilenin haram ve günah olduğunu, fert, aile ve toplum hayatına zarar verdiğini bilmekte fakat bu yasakları işlemekten de geri durmamaktadır. Bu, Allah ve âhiret inancının, din duygusunun ve dindarlığın zayıf olmasından kaynaklanır. Tabiri caiz ise ışık, iman evi olan kalbi aydınlatmaya yetmez, ilâhî emir ve yasaklar karşısında duyarsız kalır.

Kuvvetli bir imana sahip olan, Allah'a ve âhiret hayatına şeksiz ve şüphesiz kesin olarak iman eden insan bilir ve inanır ki Allah, insanlar nerede olurlarsa olsunlar, gizli ve âşikâr bütün yaptıklarını bilir, görür ve yapılanları kaydeder.¹⁰⁰ O'na hiçbir şey gizli kalmaz.¹⁰¹ Ahirette iyi veya kötü bütün yaptıkları karşısına çıkacak, amel defterinde küçük büyük bütün sözleri ve amellerini, günah ve sevabını hazır olarak bulacaktır.¹⁰² Hardal tanesi kadar bile olsa dünyada yaptığı karşısına çıkacaktır.¹⁰³ Bütün yaptıklarından sorgulanacak, iyi amellerinin mükâfatını, kötü amellerinin ise tövbe etmemiş veya ilâhî affa mahzar olmamış ise cezasını görecektir.¹⁰⁴

Kur'ân'da ahlâkî görevler uhrevî müeyyidelere bağlanmış, iman eden ve sâlih ameller işleyenlere cennet, inkâr eden ve kötü ameller işleyenlere ise cehennem olduğu bildirilmiştir: "Kim bir iyi amel işlerse ona on katı mükâfat vardır. Kim de kötü bir amel işlerse o da sadece o kötü amelin misli ile cezalandırılır ve onlara zulmedilmez."¹⁰⁵ "Kim iyi bir amel, güzel bir davranış ile gelirse ona bundan daha hayırlısı vardır. Kim de kötü bir amel, çirkin bir davranış ile gelirse bilsin ki kötü amelleri yapanlar ancak yaptıklarının cezasına çarptırılacaktır."¹⁰⁶ "Kim, iyi bir amel ile âhirete gelirse ona ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emin olurlar. Kim de kötü bir amel ile gelirse yüzüstü ateşe atılırlar. Onlara ancak yaptığınızın karşılığını görüyorsunuz denir."¹⁰⁷ "Kim bir iş yaparsa ancak onun kadar ceza görür. Kadın veya erkek kim de mümin olarak sâlih bir amel işlerse işte onlar cennete girecek ve orada hesapsız olarak rızıklandırılacaktır."¹⁰⁸ "Bugün, herkese kazandığının karşılığı verilecektir. Bugün zulüm yoktur. Şüphesiz Allah, sorgulaması süratli olandır."¹⁰⁹ anlamındaki âyetler ve benzeri pek çok âyet bu gerçeği ortaya koymaktadır. İyi işler

¹⁰⁰ el-Câsiye 45/29; bk. Yâsîn 36/12; Kâf 50/17-18; ez-Zuhrûf 43/80.

¹⁰¹ Âl-i İmrân 3/6.

¹⁰² el-Kehf 18/49.

¹⁰³ Lokmân 31/16.

¹⁰⁴ Mesela bk. el-Câsiye 45/30-31.

¹⁰⁵ el-En'âm 6/160.

¹⁰⁶ el-Kasas 28/84.

¹⁰⁷ en-Neml 27/89-90,

¹⁰⁸ el-Mü'min 40/40; bk. ez-Zümer 39/10.

¹⁰⁹ el-Mü'min 40/17; bk. el-Câsiye 45/22.

yapan, güzel ahlâk sahibi olan kendisi için, kötü işler yapan ve kötü ahlak sahibi olan da kendi aleyhine yapmış olur.¹¹⁰

Sonuç

Yaratıkların en değerlisi ve üstünü insandır. İnsanın bu değerini ve üstünlüğünü koruyabilmesi için, her şeyden önce şartlarına uygun iman etmesi, yaratılış gayesi olan ibadet görevini yerine getirmesi ve Allah'a karşı gelmekten sakınması gerekir. İbadetlerin temel amacı kişinin imanını koruması, Allah'ın rızasını ve sevgisini kazanması, takvâ ve ahlâkî fazîletlere sahip olmasıdır.

İnsanların en değerlisi en muttakî olanlarıdır: Yüce Allah, "Allah katında en değerli olanınız en muttakî olanınızdır."¹¹¹ buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) ise, "Ey Allah'ın Elçisi! İnsanların en değerlisi hangisidir? sorusuna en muttakî olanlarıdır."¹¹² cevabını vermiştir.

Muttakî olan insan, ilahî emir ve yasaklara uyar, böylece en güzel ahlaka sahip olur. En güzel ahlak Kur'ân ahlâkıdır. Kur'ân ahlâkına sahip olan insan, kendisine, Yaratanına ve bütün insanlara saygılı olur, söz, fiil ve davranışlarında dürüst olur, edepli ve terbiyeli olur.

İmanın yeri kalptir, dil de kalbin tercümanıdır. Söz ve davranışları Kur'ân ahlâkına uygun olan insanın imanı kemale ermiş demektir. Şu hadis iman, eylem ve ahlâk ilişkisini çok güzel ifade etmektedir: "Kulun kalbi doğru olmadıkça imanı doğru olmaz, dili doğru olmadıkça kalbi doğru olmaz. Komşusu zararlarından emin olmadıkça kişi cennete giremez."¹¹³

İman, ibadet ve ahlâkî iç içe üç daire olarak düşündüğümüz zaman en içteki daire iman, onun dışındaki daire ibadet ve en dıştaki daire ise ahlâktır. Yani ahlâk İslâmî bütün görevleri içeren bir kavramdır. Kişi ahlâkî nispetinde dindar, muttakî, müstakim, muhsin ve sâdıktır. Allah ve insanlar katındaki değeri ve itibarı da ahlâkî ölçüsündedir. İnsan ne kadar İslam'ın emir ve yasaklarına uyarsa o nispette güzel ahlâk sahibi olur. Ne kadar emirleri ve yasakları ihlal ederse o nispette Kur'ân ahlâkından taviz vermiş olur.

İnsanı ahlâk sahibi yapan kuvvetli bir iman, Allah sevgisi, Allah korkusu, Allah tarafından sürekli murakabe altında bulunma, âhirette bütün söz, eylem ve davranışlardan sorguya çekilme, neticede iman ve itaatine, inkâr ve isyanına göre cennet veya cehenneme gitme inancıdır. Bu inanç, Kur'ân'ın her tarafında sık sık vurgulanmış ve insanların Kur'ân ahlâkına sahip olmaları

¹¹⁰ el-Fussilet 41/46.

¹¹¹ el-Hucûrât 49-13.

¹¹² قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ قَالَ أَنْعَمِيهِمْ Buhârî, "Enbiyâ", 8, (4, 111). قِيلَ لِلنَّبِيِّ مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ قَالَ أَكْرَمُهُمْ أَقَامَهُمْ Buhârî, "Enbiyâ", 14, (4, 119).

¹¹³ لَا يَسْتَقِيمُ إِيْمَانُ عَبْدٍ حَتَّى يَسْتَقِيمَ قَلْبُهُ وَ لَا يَسْتَقِيمُ قَلْبُهُ حَتَّى يَسْتَقِيمَ لِسَانُهُ وَ لَا يَدْخُلُ رَجُلٌ الْجَنَّةَ مِنْ لَأْيَأْمُرُ جَارُهُ بِوَأْتِقَهُ Ahmed, *el-Müsned*, 3/198.

amaçlanmıştır. Mesela “Yoksa biz iman edip sâlih ameller işleyenleri yeryüzünde fesat çıkarıcılar gibi mi tutacağız? Yoksa Allah’a karşı gelmekten sakınanları yoldan çıkmış arsız kimseler gibi mi tutacağız?”¹¹⁴ âyeti de bu amaca yöneliktir. İman edip sâlih amel işleyenler ve muttakiler ahlâklı, yeryüzünde fesat çıkarıcılar ve doğru yoldan sapmış, ar damarını yırtmış kimseler ahlâk yoksunu insanları temsil etmektedir. Ahlakî duyarlılığa veya duyarsızlığa etki eden unsurlardan biri de “utanma” duygusunun korunmuş veya kaybedilmiş olmasıdır. “Utanmazsan dilediğini yap!”¹¹⁵ anlamındaki hadis bu gerçeğe işaret etmektedir. Peygamberimizin beyanı ile “Utanma imandan bir şubedir.”¹¹⁶ Ancak imanının sesine kulak vermeyen ve utanma duygusunu yitiren insanlar, edepsiz sözler söyleyebilir, çirkin davranışlarda bulunabilir, günahları pervasızca işleyebilir, Allah ve insan haklarını ihlal edebilirler. Özetle İslam ahlâkı, Hz. Peygamber’in ahlâkı, Peygamberin ahlâkı yüce ahlâk, yüce ahlâk ise Kur’ân ahlâkı, Kur’ân’ın insana kazandırdığı edep ve terbiyedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi’u’s-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Ebu Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’âs. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Ebu Nu’aym, Ahmed b. Abdullah. *Hilyetü’l-evliyai ve tabakatü’l-evliya*. Mısır: y.y, 1974.
- Ebu Ya’lâ, Ahmed b. Ali. *el-Müsned*. Dimeşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, 1984.
- Hâkim, en-Nisâbü’rî. *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*. Beyrut: Matbaatü’l-İslâmiyye, ts.
- Hindî, Alâüddîn Ali el-Müttakî b. Hüsâmeddîn. *Kenzü’l-ummâl fi süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*. Haleb: Mektebetü’t-Türâsî’l-İslâmî, ts.
- İbn Hibban, Muhammed. *el-İhsan fi tertîbi Sahîhi İbn Hibban*. Tertip: el-Emîr Alâüddîn Ali b. Belban el-Farisî, thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1988.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris ibn Zekeriyya. *Mu’cemu Makâyisi’l-Lüğâ*. Kahire: y.y., 1948.
- İbn Manzûr, Cemalüddîn el-Mükerrem. *Lisânü’l-Arab*. Beyrut: y.y., 1956.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*. Kahire: y.y., 1935.
- Malik b. Enes. *el-Muvatta’*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu’s-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. es-Sinan b. Bahr el-Horasânî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Râğıb el-İsfehânî, el-Huseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân*. thk. M.S. Keylânî, Mısır: y.y., 1961.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu’cemü’l-evsat*. Kahire: Dâru’l-Haremeyn, 1415.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*. Beyrut: y.y., 1988.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsâ b. Sevrâ. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

¹¹⁴ Sâd 38/28, bk. Şu’arâ 42/ 22; ez-Zümer, 39/71-75; Şu’arâ 42/22; el-Câsiye 43/21, 30-31; el-Ahkâf 46/19-20.

¹¹⁵ إِذَا لَمْ تَسْتَحْ فَاصْنَعْ لِمَا شِئْتُمْ Buhârî, “Enbiyâ”, 54; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 6.

¹¹⁶ الْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ Müslim, “İman”, 58 (1,63); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 15,(5, 56); “İman”, 3 (1, 8).